

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

FEATURES OF REVIEW OF PLACE OF EVENT, SHOOTING-IRON RELATED TO APPLICATION

Тищенко В.І., завідувач сектору досліджень зброї
відділу криміналістичних видів досліджень

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Троценко А.М., старший судовий експерт сектору дослідження зброї

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Мезенцев М.О., судовий експерт сектору балістичних об'єктів
відділу криміналістичних видів досліджень

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Статтю присвячено актуальній в умовах сучасної криміналістичної ситуації в Україні проблемі професійного огляду місця кримінального злочину фахівцями слідчо-оперативної групи. Із позицій сучасних досягнень теорії і практики вітчизняної криміналістичної науки виокремлені й проаналізовані основні особливості огляду місця події за злочинами, пов'язаними із застосуванням вогнепальної зброї. Акцентовано увагу на важливості цієї слідчої дії для загальної справи розслідування й розкриття цієї групи кримінальних злочинів. Розкрито її криміналістичний потенціал: установлення за «гарячими слідами» перших ознак використання вогнепальної зброї в злочинних цілях, знайдення вогнепальних слідів та їх первинна ідентифікація, вилучення й підготовка до подальшого дослідження в лабораторних умовах знайдених трасологічних об'єктів тощо. Охарактеризована специфіка ключових етапів і стадій цієї слідчої дії (попередній огляд, огляд зброї, пошук та вилучення гільз, пошук та вилучення куль). Кожному з них дана криміналістична оцінка, вказаний обов'язковий алгоритм дій, проаналізовані найчастіші помилки, що здійснюють фахівці слідчо-оперативної групи, які оглядають місце події. При цьому порушені деякі проблемні питання криміналістичної практики в діяльності слідчого і експерта-криміналіста (дискусія щодо питання про те, чи потрібні слідчому ґрунтовні знання із судової балістики). У дослідженні використаний власний експертний досвід авторів, що дозволяє виокремити кілька важливих організаційно-технічних передумов успішного огляду місця події: своєчасність, повнота, якість, ретельне складання протоколу та схем, неухильне дотримання правил поводження зі знайденими речовими доказами. Зроблений висновок про те, що тактично правильний алгоритм проведення огляду місця події та грамотне відображення його результатів у протоколі слідчої дії має визначальне значення для проведення подальших досліджень балістичних об'єктів у стаціонарних лабораторних умовах, а також впливає на якість і об'єктивність розкриття злочину з використанням вогнепальної зброї загалом.

Ключові слова: вогнепальна зброя, огляд місця події, злочин, експерт-криміналіст, криміналістичні сліди.

The article is devoted to relevant in a modern criminology situation in Ukraine Problems of professional review of the place of criminal offense by specialists of the investigative-operational group. From the standpoint of modern achievements of the theory and practice of domestic forensic science, the main features of the revision of the scene in crimes associated with the use of firearms are allocated and analyzed. The emphasis on the importance of this investigative action for the general case of investigation and disclosure of this group of criminal offenses. Its criminalistic potential is revealed: the establishment of "hot traces" of the first signs of use of firearms for criminal purposes, find firearms and their primary identification, seizure and preparation for further research in laboratory conditions found traseological objects, as well as other. The characteristic specifics of the key stages and stages of this investigative action (preliminary review, weapon review, search and seizure of sleeves, search and removal of balls). Each of them is a criminalistic assessment, a mandatory action algorithm indicated is analyzed by the most frequent errors that are implemented by the investigative-operational group, which examine the scene. At the same time, some of the problematic issues of forensic practice in the activities of the investigator and expert-criminology (in particular, the discussion regarding the question or necessary for example, thorough knowledge of court ballistics) are raised. The study used its own expert experience of authors, which allows you to distinguish several important organizational and technical preconditions for the successful inspection of the scene: timeliness, completeness, quality, careful drafting of the protocol and schemes, steady compliance with the rules of handling of evidence. It is concluded that tactically faithful algorithm for reviewing the scene and the competent reflection of its results in the investigative action protocol has a decisive value for the following studies of ballistic objects in stationary laboratory conditions, and also significantly affects the quality and objectivity of the crime disclosure using firearms generally.

Key words: firearms, scene review, crime, forensic expert, forensic footprints.

Постановка проблеми. Високий рівень злочинності, пов'язаної із застосуванням вогнепальної зброї, в Україні в останні десятиліття (за даними Офісу Генерального прокурора України, лише у 2020 р. 5 116 кримінальних правопорушень було кваліфіковано як незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами та речовинами [1]) закономірно диктує потребу вдосконалення криміналістичної техніки загалом та спеціальних прийомів і засобів криміналістичного розкриття такого виду злочинів зокрема. Одним із таких спеціальних прийомів і вагомим слідчою дією є огляд місця події.

При цьому успішне розслідування й розкриття злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, безпосередньо залежать від тактично правильно проведеного огляду місця події. Із точки зору криміналістики спеціальними об'єктами огляду тут є сліди використання вогнепальної зброї (стріляні кулі, гільзи, шріп, пробоїни й пошко-

дження у різних перешкодах тощо). Грамотно побудований алгоритм огляду місця події дозволяє вирішити комплекс спеціальних завдань, що спрямовані на виявлення елементів злочину і встановлення зв'язків між ними (для розслідування й розкриття вбивства, вчиненого з використанням вогнепальної зброї, встановлюються особи жертви, злочинця, співучасників і очевидців злочину; мотиви вбивства; спосіб, місце, час та знаряддя вбивства за виявленими на місці слідами його застосування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні та спеціальні питання криміналістичної тактики і техніки огляду місця події досить широко розкриті в працях таких учених-криміналістів: М. Авдєєва, М. Бокаріуса, М. Гайського, Б. Комаринця, М. Косоплечева, Ю. Кубицького, С. Кустановича, С. Матвєєва, М. Попова, В. Червакова та ін. При цьому в дослідженнях цих та інших фахівців чітко підкреслюється вагомим значення участі саме

експерта-криміналіста (оптимально – судового балістика) у проведенні огляду місця події, оскільки сприяє кваліфікованій допомозі слідчому та відтворенню цілісної повноцінної слідчої картини злочину.

Метою статті є виокремлення і системна характеристика основних криміналістичних особливостей огляду місця події, пов'язаної із застосуванням вогнепальної зброї з провідних позицій вітчизняної сучасної криміналістичної науки й практики.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Загальними завданнями огляду місця події, на якому є сліди застосування вогнепальної зброї, є виявлення, фіксація та вилучення зброї, патронів, гільз, куль, слідів пострілу та інших речових доказів; детальна фіксація місця розташування виявлених слідів і предметів; фіксація обстановки та її характерних особливостей, що можуть бути пов'язані із застосуванням зброї. При цьому з криміналістичної точки зору в процесі огляду матеріальної обстановки місця події слідчий за допомогою експерта-криміналіста не повинен обмежуватися лише механічним збиранням різноманітних об'єктів без урахування значення того чи іншого сліду або предмета для справи, а також мусить подумки попередньо відтворити перебіг події, що відбулася (модельовання злочину). Слід зазначити, що стосовно останнього у вітчизняній слідчій діяльності є досить поширена і, на нашу думку, помилкова практика вважати, що слідчому під час проведення огляду місця події не потрібні знання в галузі судової балістики, тому що в склад слідчо-оперативної групи повинен входити відповідний спеціаліст, який буде надавати йому допомогу у виявленні, закріпленні та кваліфікованому вилученні слідів пострілу. Ми цілком погоджуємось із думкою Я. Новак, який вважає, що «вірогідність створеної слідчим моделі злочину залежить від наявності у нього спеціальних знань у галузі балістики, судової медицини та загальних положень криміналістичної техніки (знання прийомів і методів виявлення, фіксації, механізму утворення слідів пострілу), ...адже саме на слідчого покладена відповідальність за правильну організацію роботи слідчої групи та проведення огляду місця події. Тому вже в процесі огляду, тобто до спеціального криміналістичного дослідження, слідчий може самостійно й за допомогою спеціаліста вирішити низку тактично важливих питань (визначити вид зброї, напрям пострілу, місцезнаходження особи, яка стріляла тощо)» [2, с. 92]. Так, вважаємо вказану умову однією з основних особливостей слідчої дії, що розглядається нами в цій статті.

Обов'язковою умовою і суттєвою особливістю огляду місця події, пов'язаної із застосуванням вогнепальної зброї, є збереження незмінності місця події і речових доказів та їх наявності, що забезпечується нормативною організацією охорони місця події та прилеглої території, а також виключенням присутності там сторонніх осіб [3, с. 14–15]. На жаль, на практиці часто трапляється так, що у разі несвоєчасного огляду, коли огляд розпочинається після тривалої присутності безпосередньо на місці події, в зоні можливої наявності речових доказів, великої кількості оперативних працівників та працівників керівної ланки окремі речові докази зникають або змінюють характер чи місце розташування, частково або повністю втрачають свою доказову цінність.

Успішність результатів майбутніх криміналістичних досліджень речових доказів, знайдених під час огляду місця події, як свідчить практика авторів, безпосередньо залежить від своєчасності, повноти та якості проведення огляду, складання протоколу та схем, а також дотримання правил поведіння зі знайденими речовими доказами. До слова, щодо своєчасності проведення огляду К. Чаплинський наводить такі статистичні дані: під час огляду місця події через годину після повідомлення про злочин виявлення слідів та інших речових доказів становить 39%,

після трьох годин – 31%, протягом доби – 22%, протягом кількох днів – усього 8% [4, с. 57].

Теорія і практика криміналістичної техніки традиційно виокремлює кілька умовних діалектично взаємопов'язаних етапів (складників) загального огляду місця події, пов'язаного із застосуванням вогнепальної зброї. Кожний із них має свої специфічні особливості.

Попередній огляд місця події, пов'язаної із застосуванням вогнепальної зброї. Як відомо, під час пострілу з вогнепальної зброї відбувається взаємодія порохового заряду, снаряду (кулі, дробу) та перешкоди, в результаті чого виникають зміни – слідами пострілу (стріляні снаряди, гільзи, піжі; частки речовин, що виникають під час згорання пороху, які викидаються з каналу ствола; сліди на стріляних кулях і гільзах; пошкодження на ураженому об'єкті; відкладення кіптяви пострілу на тілі (частіше на руці) того, хто стріляє, та ін.). При цьому речовими доказами стають гільзи, кулі, дріб, картеч, вогнепальні пошкодження, піжі, відкладення кіптяви та мастила, незгорілі частки пороху, зброя та її частини, набой, пристрої, пристосування і матеріали, що застосовувалися під час виготовлення зброї та боєприпасів [5, с. 377].

У разі їх виявлення, фіксації, огляду та вилучення особливо важливо дотримуватись спеціальних правил поведіння та збереження, щоб уникнути їх втрати чи пошкодження або надзвичайної події з особами, що беруть участь в огляді.

Ще однією важливою особливістю є складання плану місця події, в якому відображаються всі перешкоди (дерева, будь-які споруди тощо) та розташування у знайдених речових доказів, пов'язаних із використанням зброї із зазначенням усіх відстаней. Під час опису знайдених речових доказів балістичного походження неприпустимо робити попередні категоричні висновки щодо їх походження та властивостей, а під час опису маркувальних позначок слід обов'язково надавати їх переклад, застосовувати слова-замінники або схожі за звучанням [6, с. 39]. Необхідно наводити максимально повне описання знайдених об'єктів, а маркування переписувати у протокол так, як воно є, фотографувати чи замальовувати.

Попередній огляд повинен проводитися силами слідчих та експертів-криміналістів.

Огляд зброї. Цей складник загального огляду спрямований на встановлення обставин та місця вчинення злочину, вилучення куль, гільз та інших частин патрона, основних та додаткових слідів пострілу, вогнепальної зброї та її частин. Знаючи вид зброї, що була застосована під час скоєння злочину, можна визначити коло речових доказів, які необхідно шукати на місці події та у підозрюваних осіб.

Сам факт виявлення на місці події вогнепальної зброї зумовлює особливості подальшого огляду: спочатку оглядається та знешкоджується сама зброя, а після цього проводиться систематичний ретельний огляд усього місця події. Важливо зазначити, що фаховий огляд зброї до її розряджання є однією з найбільш відповідальних частин цього етапу огляду. Оскільки вогнепальна зброя становить собою джерело підвищеної небезпеки і неправильне поводження з нею на місці її виявлення може бути причиною нещасного випадку, її огляд повинен проводитися суто компетентними фахівцями – слідчими зі знаннями в галузі кримінального зброезнавства та/або експертами-криміналістами (оптимально – останніми із загальним координуванням слідчих) [7, с. 312].

Статичною стадією цього етапу є фіксація виявленої зброї шляхом фотографування. Слід зазначити, що поява в арсеналі експертів-криміналістів цифрової фототехніки й обладнання значно спростила цю стадію і зробила її більш ефективною. Фіксація знайденої зброї здійснюється з дотриманням обов'язкової умови прив'язки її розташування до наявних нерухомих об'єктів та до потерпілого.

Крім відстаней, необхідно зафіксувати направлення ствола та те, на якому боці лежить зброя. Для опису може бути використана наявність рукоятки або вікна затвору, при цьому використання слів «лівий», «правий», «верх», «низ» щодо зброї застосовуються у разі уявного утримання зброї за рукоятку, рукояткою донизу, дульним зрізом ствола від себе з горизонтальним розташуванням ствола. Не торкаючись зброї, необхідно максимально точно (залежно від системи зброї) встановити положення запобіжника, курка чи ударника, наявність набою чи гільзи в патроннику, наявність магазину, кількість набоїв у магазині чи барабані. Також слід звернути увагу на можливі ознаки осічки чи нештатної роботи автоматики зброї. Оглядаючи револьвери, необхідно зафіксувати, яка саме камора розташована навпроти ствола, а також послідовність розташування в каморах набоїв та гільз, що розташовувались навпроти ствола.

Неприпустимо підіймати зброю будь-якими предметами, вставленими в отвори, щілини, вставляти палиці у ствол, що може призвести до знищення слідів, утворення нових або до пострілу. Зброю необхідно надійно брати рукою за частини, на яких немає слідів рук. Необхідно звернути увагу на наявність будь-яких ушкоджень на зброї або відсутність будь-яких частин, а також на наявність відкладень на зброї та у стволі, до того ж слід установити наявність запаху згорілого пороху.

Під час огляду зброї необхідно запобігати випадінню наявних у стволі речовин. Для їх збереження дульний зріз ствола закривається паперовим конвертом, який щільно кріпиться до ствола або затвора, а за неможливості щільного кріплення у канал ствола зі сторони дульного зрізу вставляється невеликий ватний тампон, який також фіксується паперовим пакетом.

Особлива обережність повинна бути виявлена щодо виявлених на зброї слідів дактилоскопічного походження та неприпустимості залишення нових слідів.

У протоколі необхідно наводити максимально повне описання зброї, її стану та маркувальних позначень, переписуючи їх у протокол так, як вони є.

Пошук та вилучення гільз. Гільзи є одними з найважливіших речових доказів, що дозволяють установити зразок та екземпляр зброї, що застосовувалась під час скоєння злочину. Дані криміналістичної статистики доводять, що гільзи входять до групи слідів вогнепальної зброї, що найбільш часто трапляються на місці події [8, с. 112].

Під час пошуку гільз слід урахувати те, що стріляні гільзи можуть відкотитися у сторону або рикошетувати від розташованих поряд предметів і опинитися у найнесподіваніших місцях. Зазвичай гільзи залишаються поблизу місця проведення пострілу. Дальність та напрямок викидання гільз залежить від особливостей конструкції зброї та її індивідуальних особливостей, а також від положення зброї у момент пострілу (нахил у будь-який бік). Дальність викидання гільз також залежить від якості застосованих набоїв. Як правило, дальність викидання гільз сягає 3–5 м [9, с. 132]. У більшості систем ручної вогнепальної зброї викидання гільз відбувається дещо вперед або назад і праворуч, рідше – угору, а у деяких зразках зброї – ліворуч. Дальність та напрямок викидання гільз з автоматичної зброї залежить від конструкції зброї та індивідуальних особливостей окремого екземпляра зброї, а також від умов проведення стрільби. Так, суттєвими є точні відмітки їх положення на схемі місця події, що сприяє встановленню напрямку руху того, хто стріляє, та послідовності пострілів і встановленню цілісності картини події.

Огляд і вилучення знайдених гільз має кілька характерних особливостей: 1) необхідно запобігати випадінню наявних у них речовин, для чого гільзу необхідно тримати дульцем догори; 2) обов'язково слід узяти до уваги наявність будь-яких ушкоджень та/або відкладень, а також запах згорілого пороху; 3) під час виймання гільзу трима-

ють за край дульця з одного боку та край фланця – з іншого (наче по діагоналі), уникаючи контакту з циліндричною частиною корпусу; 4) опис знайдених і вилучених гільз має включати розмірно-конструкційні характеристики (наявність фланця, довжина, діаметри, колір, особливості конструкції тощо); 5) усі знайдені гільзи нумеруються та упаковуються окремо, бажано в паперові або полімерні пакування з дрібними отворами.

Пошук та вилучення куль. Знайдені в процесі огляду місця події кулі є важливими речовими доказами, бо дозволяють встановити вид зброї, з якої вони були вистріляні, а також зразок або навіть екземпляр зброї. Куля стає об'єктом слідчого й криміналістичного аналізу, якщо під час скоєння злочину застосовувалась нарізна вогнепальна зброя.

Для пошуку куль необхідно орієнтуватися за наявними кульовими пробоїнами або слідами рикошету. Знайти кулю легше, якщо відомий напрямок проведення пострілу. Кулі можуть міститись як у перешкодах або тілі потерпілого, так і в будь-яких місцях і предметах місця події. При цьому місце виявлення кулі, всіх кульових пробоїв, а також сліди рикошету повинні бути зафіксовані в протоколі огляду, на схемі та сфотографовані (вказані дані пізніше можуть бути використані для встановлення напрямку пострілу та місцезнаходження особи, яка стріляла). У випадках, коли куля знайдена у глибині кульового каналу в перешкоді, за допомогою дерев'яної або не дуже твердої полімерної палиці варто визначити глибину каналу та його напрямок. Кулю необхідно вилучити з перешкоди у спосіб, що не призведе до утворення на кулі нових слідів (подряпин, ум'ятин тощо). При цьому перш ніж руйнувати вхідний та/або вихідний отвір на перешкоді необхідно намалювати чотирикутник, на перехрещенні діагоналей якого перебуває центр каналу або коло з центром, що збігається з центром каналу. Для успішного пошуку кулі необхідно попередньо встановити напрям ранового каналу в тілі потерпілого та його можливу позу в момент пострілу, а також за цими даними орієнтовно визначити напрямок польоту кулі. Якщо куля занурилася в перешкоду, то необхідно виміряти глибину її проникнення, а також визначити напрямок кульового каналу, що важливо для вирішення питання про відстань пострілу. Перш ніж видаляти кулю з перешкоди, необхідно попередньо зробити орієнтовні позначення місця, де розташовується кульовий отвір.

Під час опису знайдених куль неприпустимо робити попередні висновки щодо їх типу, виду та калібру, а під час описання маркувальних позначень недоречно наводити їх розшифрування. Тактично правильним є наведення максимально точного опису її розмірно-конструкційних характеристик знайдених куль (форма кінчика, окрас, довжина, діаметр циліндричної частини, наявність оболонки, колір, особливості конструкції, наявність слідів каналу ствола, наявність та кількість нарізів, наявність та характер відкладень сторонніх речовин, наявність та характер пошкоджень та ін.) [10, с. 47].

Усі знайдені кулі нумеруються та упаковуються окремо. Перед пакуванням необхідно звернути увагу на стан зовнішнього середовища місця, де вони були знайдені. Якщо кулі мокрі або вологі чи знайдені за близької або меншої за 0°C температури, то до пакування їх необхідно витримати в теплому сухому приміщенні до повного нагрівання та висихання. При цьому в жодному разі не можна застосовувати для прискорення процесу зігрівання та висихання нагрівальні прилади або відкрите полум'я та не можна обтирати.

Висновки. Таким чином, указані основні особливості, відомі та застосовані слідчим і експертом-криміналістом, дають змогу вже під час огляду місця події правильно визначитися зі слідами, різноманітними об'єктами та обстановкою на місцевості, що матиме значення для

проведення подальших досліджень балістичних об'єктів у стаціонарних лабораторних умовах. Тактично правильний алгоритм проведення огляду місця події та грамотне

відображення його результатів у протоколі слідчої дії також впливає на якість і об'єктивність розкриття злочину з використанням вогнепальної зброї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Результати дослідження «Незаконний обіг і використання зброї в Україні у 2020» URL: <https://censs.org/illcit-arms-2020/>
2. Новак Я.В. Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї. *Дисертація кандидата юридичних наук*. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ. 2007. 201 с.
3. Албул С.В. Забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності. Збірник нормативно-правових актів. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2019. 32 с.
4. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
5. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
6. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науко-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків : Бібліотека криміналіста. 2018. 264 с.
7. Сіротченко Д.Ю. Організаційно-тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 309–315.
8. Слідчі (розшукові) дії. За загальною ред. Р.І. Благути, Є.В. Пряхіна. Львів : Львів ДУВС, 2014. 416 с.
9. Торопов С.О. Попередні та експертні балістичні дослідження на місці події : дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2011.
10. Курс лекцій з криміналістики. Базисні ознаки, поняття і класифікація кримінальної зброї / За науковою ред. О.А. Кириченка. Миколаїв : Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2013. 156 с.